

Opatovický kanál

stavebně-historický, technický a přírodní klenot Pardubicka, který protéká i naší obcí.

Když se konečně v dáli objevila silueta známého hradu, pobídl rytíř Vaněk svého vraníka do klusu. Dlouhá cesta z Budína se zdála nekonečná, ale chtěl k panu Vilémovi dorazit ještě před setměním. V brašně u sedla vezl pečlivě strážené pouzdro s listinou od krále Vladislava a tušil, jak mnoho na ní pánu záleží. Těšil se, že za svou spěšnou jízdu dostane nějaký ten grošík navíc; vždyť pán z Pernštejna dovede ocenit dobrou službu.

Snad se tak i stalo, kdo ví. Pro nás je důležitý především obsah oné listiny z 23.května 1498, kterou dal král Vladislav Jagellonský ve své kanceláři při uherském dvoře vystavit pro Viléma z Pernštejna, tehdy nejbohatšího českého a moravského velmože, pána na Kunětické hoře a Pardubicích. Díky oné listině získal právě před 500 lety Vilém z Pernštejna do své dědičné držby mimo jiné i Opatovický kanál a jez na Labi. Ptáte se, co je na tom zvláštního? Hodně. Ale začněme od začátku.

Na počátku toho všeho bylo Labe. Od Hradce Králové si klidně teče na jih, ale u Pardubic se jeho tok obrací k západu. V dávných geologických dobách ovšem proudila labská voda kratší cestou - údolím tzv. Bohdanečské brány, západně od Kunětické hory. Když si později řeka prorazila koryto dnešním směrem, zůstala uvnitř labského oblouku mokřinatá oblast lužních lesů, protkaná starými říčními rameny a močály, ale i suchopárem písčitých přesypů. Tento kraj získal koncem 11.století klášter řádu benediktinů, založený králem Vratislavem II. na místě dnešní vsi Opatovice. Opatovičtí mniši začali kultivovat svěřenou půdu, zakládali dvorce a zemědělské osady a také "jezera rybná".

Dnes již těžko zjistíme, zda základy později proslaveného rybníčního systému na Pardubicku vybudovali již opatovičtí benediktini, ale je to velmi pravděpodobné. Lepší přírodní podmínky byste v okolí těžko hledali a ve druhé polovině 14.století se v Čechách stavby vodních nádrží, určených k chovu ryb, staly velmi oblíbenými.

Klášter zanikl ve víru husitských válek a jeho majetek si rozebrali ti, kdo byli zrovna u moci. Až koncem 15.století, kdy se Čechy po mnoha desetiletích ničivých válek dočkaly míru a zbohatlá domácí šlechta hledala vhodné možnosti, jak investovat své peníze. Klášterní majetek tehdy držel v zástavě kníže Jindřich Minsterberský, syn zemřelého krále Jiřího z Poděbrad. Kníže Jindřich někdy okolo roku 1480 stavěl velký rybník Bohdanečský, kterým zatopil vesnici jménem Pěžice. Ve stejné době vznikl i rybník Rosický. K jejich napájení zřejmě sloužil menší umělý kanál, snad pozůstatek staršího díla opatovických benediktinů.

Zásadní změnu do struktury rybníční sítě této části Pardubicka přinesl až rok 1490. Tehdy získal panství zaniklého kláštera a později i další okolní statky bohatý moravský velmož Vilém z Pernštejna. Již v době svého příchodu na Pardubicko platil za vyhlášeného znalce v rybníkářském podnikání. Měl i dostatek peněz, aby se mohl pustit do velkorysých rybníčních projektů. Podmínkou ke stavbě nových rozlehlých rybníků se stalo zajištění dostatečného a regulovatelného přívodu vody. Spolu s budováním největšího pardubického rybníka Čeperky, stavěného v letech 1491-1496, který na ploše okolo 1000 ha zatopil katastr několika vesnic, přikročili perňštejnští rybníkáři k realizaci velkorysého projektu: Poblíž vsi Opatovice byla část labské vody svedena do umělého koryta, které zčásti kopírovalo prastarý říční tok západně od Kunětické hory. V roce 1498 byla část stavby již v provozu. Umělý kanál však většinou protékal územím, které kdysi patřilo klášteru a které Pernštejn formálně vlastnil jen jako dočasnou zástavu. Ve výše zmíněném roce 1498 však král Vladislav vyhověl žádosti pardubického velmože, vyjmul přívodní kanál i labský jez z dočasné zástavy a převedl je Vilémovi a jeho potomkům do dědičného vlastnictví. Umělá stoka tehdy vedla jen k Bohdanči, odkud se obracela přímo k jihu a vracela vodu do řeky. Vilém z Pernštejna měl však se svým vodním dílem rozsáhlejší záměry. Vyjasnění složitých majetko-právních vztahů uvolnilo perňštejnským projektantům prostor ke stavbě složitějšího díla, kterým by zajistili dostatek vody i v západněji položených částech rozlehlého panství. Přípravné práce, které trvaly řadu let, dovršila stavba nového mohutného labského jezu v roce 1513. I když práce na umělém vodním díle pokračovaly i v následujících letech, rok 1513 je možné považovat za mezník, kdy kanál dostal základní podobu, dochovanou dodnes. Začínal se u labského jezu v Opatovicích, od Bohdanče pokračoval daleko směrem na západ a po více než 34 kilometrech vracel za vsi Semín labskou vodu zpět do řeky.

Jako stavitel labského jezu je v roce 1513 v písemných pramenech doložen rytíř Kunát mladší z Dobřenic, významný český rybníkář, který na sklonku 15. a v první třetině 16.století projektoval řadu vodních děl a vyškolil v rybníkářském řemesle učenlivé žáky, mimo jiné i známého rožmberského fišmistra Štěpánka Netolického. Pro Viléma z Pernštejna projektoval Kunát Dobřenský na Pardubicku již koncem 15.století, ale natrvalo se zde usadil zřejmě až v souvislosti se stavbou, které tehdy říkali "velká struha" a kterou my dnes nazýváme "Opatovický kanál".

Opatovický kanál je dokladem nadčasové prozíravosti jeho tvůrců a technického umu českých rybníkářů z přelomu 15. a 16.století. Kolem roku 1549 se vývoj pardubické rybníční soustavy uzavřel z jednoduchého důvodu, neboť nové umělé nádrže, kterých se tu nalézalo asi 230, již nebylo kde stavět. Čistý zisk z chovu a prodeje ryb představoval v roce 1560 asi 70% příjmu vrchnostenské pokladny a dosahoval okolo 15

000 kop grošů míšeňských ročně. Hlavní podmínkou k efektivnímu chodu tohoto výnosného podnikání byl právě Opatovický kanál, neboť ten zásoboval vodou asi 2/3 rybníků na celém panství. Podobu kanálu již nebylo nutné měnit, stačilo jen toto důmyslné zařízení udržovat v chodu a především pravidelně čistit. Starší část toku, od Opatovic k bohदानeckým sádkám, měli obyvatelé blízkých vsí rozdělena na jednotlivé úseky, které byli povinni třikrát až čtyřikrát do roka čistit. Na údržbu mladšího úseku od Bohdanče k Semínu najímal panský fišmistr placené nádeníky. Technicky je tato mladší část toku složitější: Kanál v některých úsecích prochází písčítým podložím s vysokým průsakem, takže jeho koryto bylo zvláště vypěchováno nepropustným jílem. U Dolan překonává kanál terénní depresi v délce asi 1 km po vrcholu uměle vybudovaného náspu. V jiných místech se trasa kanálu s vyšší úrovní vody křížila s níže položenými vodotečemi, což projektanti řešili pomocí akvaduktů - vody obou toků se mimoúrovňově míjejí díky důmyslné konstrukci, dochované například u Semína.

Jako hlavní regulátor přítoku vody do kanálu sloužilo již v 16.století tzv. Ždánické stavidlo, umístěné ještě přímo v Opatovicích. Pomocí tohoto zařízení se dal vtok vody do kanálu úplně uzavřít, což bylo zapotřebí například při čištění zanešeného koryta. Další velké stavidlo se pak nalézalo v Bohdanči, kterým se dala k týmž účelům samostatně uzavřít západní strana toku. Voda v kanále pak odtékala přímo od jih a do Labe se vracela pomocí tzv. Rajske strúhy, což byl zřejmě pozůstatek původního koryta kanálu z doby před jeho rozšířením na západ roku 1513. Tímto směrem si našla svou cestu voda z Opatovického kanálu i při jeho jediném známém protřžení koncem 17.století. V mokřinaté oblasti mezi velkými rybníky býval Opatovický kanál i zdrojem kvalitnější vody, jak dokládají například pozůstatky dřevěného vodovodu z 16.století, objevené v Bohdanči.

Přestože kanál vznikl především kvůli rybníkům, sílu umělého vodního toku využívalo již v době pánů z Pernštejna několik technických zařízení, většinou mlýnů. Někde poháněla voda z kanálu i pilu či stoupu, jako například od roku 1735 v papírně v Semíně a od roku 1796 v Opatovicích. V té době začala již sláva pardubického rybníkářství pohasínat. Hospodářské a správní reformy tereziánské a josefínské

doby s sebou přinesly i cílevědomou likvidaci starých rybníků a jejich přeměnu na ornou půdu, dokončenou v polovině 19. století. Opatovický kanál tak sice ztratil původní hlavní důvod své existence, ale život bez něj si již na Pardubicku nikdo nedokázal představit. Zůstal i nadále živou vodní tepnou, sloužící především pro pohon technických zařízení a závlahy luk a polí. I když původní síť přivaděčů vody k zaniklým rybníkům přestala fungovat, hlavní tok kanálu se v podstatě nezměnil. Jen na sklonku 19.století bylo prokopáno nové vyústění kanálu do Labe přímo pod Semínem, čímž se délka toku zkrátila na dnešních 32,69 km (viz přehled technických parametrů na závěr). Do Opatovického kanálu tehdy přitékalo z Labe okolo 6,5 m³ vody za vteřinu, tedy okolo 20% obvyklého průtoku Labe. Většinu vodní síly však zužitkovaly opatovické mlýny, takže přes tzv.Ždánické stavidlo vtékalo do kanálu obvykle jen okolo 2,5 m³/s.

Zásadní změnu ve využití Opatovického kanálu přinesla stavba elektrárny v Opatovicích v letech 1956-1960. Pro potřeby elektrárny byl nově vystavěn vtok kanálu s mnohem větší průtočností, dosahující až 18,5 m³/s. Většinu vody využívá elektrárna k technickým účelům (chlazení), část ohřáté vody se v případě potřeby vrací zvláštním potrubím zpět do kanálu, aby byl zajištěn stálý průtok nejméně 2,5 m³/s.

V souvislosti s intenzivním hospodařením okolních zemědělských družstev se zvláště od šedesátých let 20.století velmi rozšířilo využívání vody z Opatovického kanálu k zavlažování zemědělských pozemků. K tomuto účelu vznikla rozsáhlá síť přečerpávacích stanic a potrubí, odebirající v době největšího využití až 5 000 000 m³ závlahové vody ročně. V současné době zájem o tento způsob využití kanálu klesl asi na 10% onoho objemu.

Stavba velké elektrárny v Opatovicích přinesla po roce 1960 postupný a cílený zánik mlýnů na Opatovickém kanále, fungujících tehdy obvykle i jako malé vodní elektrárny. Před druhou světovou válkou pracovaly v Opatovicích dva mlýny rodiny Morávkovy (čp.43 a 48), Prokešův mlýn čp.58 ve Starých Ždánicích, dva mlýny v Bohdanči (čp.146 J.Štěpánovského a čp.147 J.Nováka), mlýn F.Cepla čp.32 v Černé, mlýn J.Petra čp.45 v Živanicích, mlýn J.Macháčka čp.32 ve Břehách-Výrově a mlýn čp.33 v Semíně, provozovaný tamním Rolnickým družstvem. V současné době byl po majetkových restitucích obnoven alespoň částečně elektrárenský provoz tří z nich: ve Starých Ždánicích vodní elektrárna p.Popa, další v Bohdanči a ve Břehách-Výrově.

Částečně dochována zůstala i funkce napájení rybníků: dnes dodává Opatovický kanál vodu do rybníka Pohránovského, Bohदानeckého, Předního a Zadního Zábranského, Nadýmače a Sopřečského, v případě potřeby i do rybníka Buňkova a do bohदानeckých sádek.

Většina toku Opatovického kanálu je zachována v původní podobě, která zřetelně svědčí o citlivém přístupu našich předků k přírodě i při budování tak velkých technických děl, jakým kanál ve své době nepochybně byl. Koryto je v terénu vedeno tak, že má často podobu přirozených říčních meandrů. Zpevnění břehů obstarávají staré porosty lip, dubů a olší svými kořenovým.